

Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ
Sveuč. prof. u mirovini, Zagreb

RAZMIŠLJANJE O VEZAMA HRVATSKOG PRIMORJA S KOPRIVNIČKIM KRAJEM DO 1941. GODINE ILI NEZABORAVLJENI KRAJIŠKI PUTI

1.

Koprivnica je stari grad kojega postojanje je bilo determinirano njegovom prometnom i obrambenom ulogom. Te dvije uloge nisu pripadale određenom vremenom razdoblju. One su bile konstanta bez obzira da li se radi o starom, srednjem ili novom vijeku. Koprivnica je stoljećima vršila - "funkciju sjevernih vrata hrvatske države, kako prema prostoru Mađarske tako i prema prostoru srednje i istočne Europe, ali su ta vrata uvijek vodila i na jug, do mora.¹

I dok je Varaždin nekako više gravitirao prema Sloveniji, odnosno Kranjskoj i Štajerskoj Koprivnica je bila najtransparentnije mjesto na putu od mora do Mađarske, jer je taj put izraženo u kilometrima od Hrvatskog Primorja i Rijeke do Nagy - Kanisze bio najkraći. To je bila linija na kojoj su niknule brojne utvrde i brojni gradovi u vrijeme kada je Hrvatska branila zapadnu Europu od osmanlijskog osvajanja te su ovdje niknuli utvrđeni gradovi Karlovac, Sisak, Zagreb, Vrbovec, Križevci, Koprivnica.²

Nekoć se pod pojmom Hrvatsko primorje smatrala i Rijeka i Kvarnerski otoci pa čak i dio Istre, odnos čitavo sjeverno primorje. Još je i 1945. Hrvatsko primorje trebalo obuhvatiti Istru, Rijeku i Kvarnerske otoke.³

Nešto je od tog kolektivnog pamćenja ostalo i tijekom 19. stoljeća, iako Koprivnica i Đurđevac više nisu bili ključna granična mjesta prema Osmanskom carstvu, već se je nalazila duboko u zaleđu, ali i dalje na krajnjem rubu. Koprivnica je zbog svog položaja bila nezaobilazna stanica na putu prema Dravi i iako su Drnje i Legrad imali izraženiju funkciju u trgovini ipak je Koprivnica pomalo postajala sve važnija.

Uloga Koprivnice kao trgovačkog centra ojačala je ipak tek u 18. stoljeću. Pokretač ovakvog razvoja bili su grčki trgovci, ali im potkraj 18. stoljeća konkuriraju židovski trgovci koji snažno djeluju na razvoj Koprivnice ponajviše na račun svojih veza s Gradišćem (Burgenlandom), ali i Podunavljem. No krajiške veze su ipak dominantne a one se protežu od mora do Drave, vezane i političkim i ratnim ali i gospodarskim razlozima.

Taj se proces nastavlja u 19. stoljeću. Godine 1812. krajišnici Karlovačke krajine su dopremali morsku sol u Koprivnicu, jer je solana u Drnju koja se snabdijevala solju iz Ugarske prestala raditi i tako se doista u to teško vrijeme posije napoleonskih ratova kada je vladala i glad i bolesti uobičajila razmjena "sol za kruh." Naime krajišnici Karlovačke krajine su imali važno pravo da nabavljaju sol u Hrvatskom primorju i da ju onda prodaju u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, što se nije proširilo i na Slavonsku granicu koja se snabdijevala

Vjekoslav Spinčić

solju iz Erdelja, uglavnom vodenim putovima i kanalima. Krajiško prometovanje solju na sjever a vina na jug snaže veze Karlovačke i Varaždinske krajine te se tako otvara jedan put koji je 1870. odnosno 1873. transformiran u željeznički promet. Svojim posebnim statusom Kraljevskog slobodnog grada i dvovlašćem vojnih i civilnih vlasti Koprivnica je bila privlačna i krajišnicima i civilnim trgovcima i obrtnicima građanske Hrvatske, te je ovdje dolazilo do njihovog zbližavanja zbog obostrane koristi. Koprivnica je kao zajednica građana stajala pod neposrednom kraljevskom vlašću i imala je jedan glas u Hrvatskom saboru ali i u zajedničkom Hrvatsko - ugarskom saboru među delegatima Donje kuće. Koprivnica je imala vlastitu sudbenost pod nadzorom Ugarskog namjesničkog vijeća i razne druga prava koja su bila vrlo privlačna strancima jer su ih lišavala raznih komplikacija s više stupanjskom vlašću drugih mjesta. Jelačićevom banskom naredbom od 19. kolovoza 1851. Koprivnici je ostala samo upravna funkcija ali 1861. u vrijeme bana Josipa Šokčevića Koprivnica dobiva ponovno položaj samostalnog municipija, i upravo to je bilo privlačno strancima iako se Gradski magistrat stalno mora boriti za svoj posebni status uz isticanje da je on slobodni i kraljevski grad. Važnu ulogu su u tome imali i Židovi pa je Albert Hirschl godinu dana nakon patenta od 31. prosinca 1851. kojim su Židovi stekli pravo na-

seljavanja u Hrvatskoj mogao otvoriti u Koprivnici uglednu i dobru uređenu trgovinu koja je radila u Koprivnici pod njegovim imenom sve do 1941. a i poslije rata kao jedna od poslovnica "Izvora". Ova je trgovina imala veliko skladište za izvoz i uvoz robe.⁴ Međutim začudo grad se u razdoblju nakon ukinuća Vojnih granica zatvorio i čini se kao da je izgubio određene prednosti koje je uživao upravo zbog dvovlašća, iako se preko dokumenata može dobiti samo dojam o sukobima a ne i o suradnji vojnih i civilnih vlasti. Sukobi su izazivali veću pažnju nego suradnja. Demografski razvoj grada je poslije ukidanja Granice gotovo usporen, plan elektrifikacije odložen, i tek završetkom dvadesetgodišnje krize 1896. grad se budi iz sna i počinje se ubrzano razvijati i modernizirati⁵ privlačeći i strance koji su ovdje mogli prenoćiti još od kraja 18. stoljeća, a 1818. se spominje prvi puta i gostionica s prenoćištem pod imenom "Križ", a od 1848. se spominje i hotel "K caru austrijskomu", (kasnije samo "K caru), koji je najvjerojatnije osnovao barun Inkey, vlasnik veleposjeda u Rasinji, ali i šljunčare u Botovu koja je kasnije došla u posjed obitelji Singer.⁶ Značajno je da su sva svratišta podizane izvan tvrđave, ali uz glavne ceste. Međutim vojni utjecaj je na Koprivnicu ostavio je dugotrajnih posljedica. Uočavamo da su u Koprivnici gradski oci uvijek razmišljali pomalo vojnički, što je svakako utjecaj dugotrajnog suživota ali i borbi s vojnim strukturama, ali da su često pružali otpor naredbama odozgo pa su dugo insistirali da se sajmuje u nedjelju, jer radilo se o pitanju koje je za njih bilo vrlo važno jer nedjelja je bila neradni dan i za civilno i za vojničko stanovništvo, ali također i za kmetove obližnjih veleposjeda Varaždinske županije koje je u Ludbregu, Martijancu i Bukovcu imalo.⁷ Koprivnica je bila mjesto susreta stranaca iz udaljenih krajeva, grad koji nije bio sjedište županije i koji je radi toga bio čak i nešto slobodniji, liberalniji, a svakako trgovcima svih vrsta zanimljiv na njihovom putu od Češke do Rijeke odnosno na putovima od istoka prema zapadu koje su krčili Grci, Cincari, Srbi i Vlasi. Put po uhodanoj trasi krajiških obrambenih gradova kao da je ostao u memoriji trgovačkog svijeta kao najsigurniji ali i najslobodniji na putu od Varaždinskog do Karlovačkog generalata.

Koprivnica je stoga od davnine nosila karakteristike multinacionalnog grada, vrlo otvorenog prema strancima koji su mu donosili znanja, kapital ili neke druge vrijednosti, ali uvijek brižna prema domaćem, autohtonom stanovništvu. Ove karakteristike Koprivnice mogu se lijepo potvrditi već u 17. stoljeću.⁸ Koprivnica je rado primala strance ako su oni donosili znanje, vještine, novac, te je čak vrlo uporno branila pravo održavanja sajмова nedjeljom, smatrajući da to pogoduje njezinom raznolikom stanovništvu koje se je na to naučilo.

2.

Veze Podravina i juga dobrim dijelom su pokrenute i putem crkve jer na ovom području se vodila bitka za katoličanstvo. Često nešto što je pokrenuto ličnostima iz crkve na kraju izgubi ta svoja obilježja.

Većina veza Koprivnice morem odnosno Italijom idu preko Rijeke i to po poslovima vjere i po poslovima vojske. U Koprivnici su mnogi ljudi znali mnoge jezike što se osobito razvilo tijekom 18. i 19. stoljeća, te su se tu stranci počeli osjećati dobro. Pravnik Baltazar Napuly Dvorničić (Koprivnica, oko 1560. - Zagreb, 1624) školovao se na sveučilištu u Bologni i tu je i doktorirao i utemeljio je u svojoj kuriji u Zagrebu prvu privatnu pravničku školu. Bio je jedan od najškolovanijih ljudi svog vremena.⁹ Mnogi su crkveni uglednici tijekom svog školovanja i tijekom svoje službe boravili u mnogim mjestima pa i u Italiji pa su Rim i

Bologna te Padova imali određeno značenje za jačanje i učvršćenje katoličanstva u Podravini, jer su ti svećenici i školovani ljudi onda kraće ili dulje vrijeme boravili u rodnom kraju.¹⁰ Biskup Angelik Juraj Bedenik (Koprivnica 3. IV 1808. - Agra u Indiji, 2. XI 1865) odlučio je 1829. da bogoslovne nauke studira na Rijeci i već 1836. je gvardijan u riječkom samostanu, a 1845. ja imenovan starješinom hrvatske kapucinske provincije, s time da je učvrstio veze s Rimom i 1851. sagradio na Rijeci "klerikat" za svećenike pripravnike, a osnovao je i u Trstu hospicij, a 1857. i samostan na brdašcu "Montuzza"..¹¹

Nema sumnje da su i boravci krajiških pukovnija, pa među njima đurđevačke i križevačke u Zadru prije 1848., te u sjevernoj Italiji 1848. pod maršalom Radeckim, utjecali na učvršćenje veza Podravlja s primorskim krajevima. Izuzetno jaka vezanost Podravaca iz kult Majke Marije u prošteništima u Ludbregu, Močilama kraj Koprivnice, Drnju, Molvama a i uhodani odlasci hodočasnika na ugledna svetišta kao što je npr. onaj na Trsatu a kasnije i Rimu ukazuju na prastare veze i putove prema Rimu kao središtu katoličanstva.

Senj kao mjesto uskoka u Primorju i pravaško uporište, Križevci i Koprivnica ipak su imali i neke posebne veze i čini se da je loše političko stanje u Rijeci uvijek imalo za posljedicu jačanje interesa Primoraca za Podravinu i obratno.¹² Motivi tih kretanja nisu uvijek samo politike prirode. Veze i tranzicije se uspostavljaju s razloga različiti zaposlenja, vjere, prosvjete, kulture, tradicije i sl. Najbolji primjer toga je obitelj Ožegović, čiji članovi su se kretali od Primorja pa do Križevca i Koprivnice pa i Đurđevca kao po nekom koridoru. Martin pl. Ožegović Barlabaševački, bio je kao gradonačelnik Koprivnice i ujedno ravnatelj čitaonice, predsjednik dobrovoljnog vatrogasnog društva u Koprivnici 1874., napisao je sjećanja na 1848. godinu a još 1893. bio je zastupnik u skupštini Bjelovarsko - križevačke županije kao umirovljenik podžupan s neposrednim porezom od 327 forinti, te je plaćao više poreza nego koprivnički trgovac Samuel Steiner.¹³ Barun Metel Ožegović, vjerojatno unuk političara Metela Ožegovića koji je bio tajni savjetnik cara, te 1858. dobio i barunat, bio je 1893. upravitelj kotarske oblasti u Koprivnici i sudjelovao je u poklonstvenoj delegaciji prigodom obilježavanja 25 godina krunjenja Franje Josipa za ugarskog kralja nakon što je imenovan 27. svibnja 1892. za kraljevskog komornika. Umro je 1902. godine. Njegova supruga Ivka barunica Ožegović rođ. Hiršl umrla je 26. siječnja 1923. te je pokopana na Mirogoju uz veliku počast više tisuća ljudi, a bila je i začasni član dobrovoljnog gospojinskog društva u Koprivnici.¹⁴ Njegov rođak Mirko Ožegović bio je od 1833. do 1869. senjski biskup i osnivač Ožegoviciana u Senju kao gimnazije za siromašnu hrvatsku djecu i svećenstvo.¹⁵ Ožegovići su dakle povezivali Primorje s Podravinom. Koprivnički novinar Dušan Ožegović bio je izgledom i naravi pravi Mediteranac koji je bio različit po mentalitetu i izgledu od Koprivničanaca ali koji je unosio određeni svjež duh u ovo područje. Bio je otvoren liberalnim idejama. Dušan je u međuratnom razdoblju objavio mnoštvo članaka u *Demokratu* i *Podravskim novinama* prateći komunalni i politički život Koprivnice na način kako se to radilo u riječkom Supilovom *Novom listu* još od 1900. godine.¹⁶ Bio je prisutan na Osnivačkom kongresu jugoslavenskih socijalista u Beogradu 20. do 23. travnja 1919., koji je poznatiji kao Kongres ujedinjenja, ali je ostao socijaldemokrata ne prešavši nikad u komuniste. Bio je muzički obrazovan pa je u vrijeme nijemih filmova pratio kinopredstave. Pisao je i glazbu za igrokaze Rudolfa Žličara "San maloga Milivoja" 1923. itd.

Ovom ranom primorskom krugu možemo uvrstiti i gradonačelnika Matačića koji je bio premješten na Sušak, gdje mu se je rodio 1899. sin Lovro Matačić, ugledni dirigent i muzičar.¹⁷ No mnogo toga iz tog vremena svakako ne znamo.

Veze koprivničkog područja s Primorjem ostvaruju se preko turizma. Ban Pavle Rauch je imao vilu "Nemo" u Novom u vrijeme svog banovanja, a u Crikvenici je podban Crnković imao pansion. Crikvenički hotelski turizam dobrim se dijelom oslanja na veze s Podravinom te je urednik *Kupališnog vijesnika Crikvenice* 1927. bio Zlatko Car, koji je zabilježio imena kupališnih gostiju, mu kojima se nalazi i ing. Drago Stručić, inž. državnih željeznica iz Koprivnice.¹⁸

3.

U drugoj polovici 19. stoljeća jača položaj Koprivnice kao grada na prometnom koridoru od Rijeke do mađarske granice. Mađarska pokazuje veliku želju da se od zatvorene kontinentalne zemlje pretvori u pomorsku zemlju koja ima svoju luku. Samo dvije godina poslije Hrvatsko - Ugarske nagodbe, Mađari smatraju da se Hrvatska nalazi u njihovom sigurnom okrilju te radi toga i insistiraju da Hrvatsko - ugarska nagodba bude sastavljena tako da je njene osnove gotovo nemoguće izmijeniti.¹⁹ Stoga je željeznička pruga Zakany - Koprivnica - Zagreb od 103 kilometra puštena u promet 1870. a 1884. izgrađena je direktna pruga od Budimpešte i Gyekenyesa do Drnja, a 1894. je otvoren i novi željezni most na Dravi, koji je osigurao brz promet od Budimpešte do Rijeke i to preko Koprivnice.²⁰ Naime silinom koju su pokazivali mađarski državnici u to vrijeme kada su htjeli učvrstiti svoje teškom mukom zadobivene pozicije u istočnom dijelu Monarhije uglavljene Austro - ugarskom nagodbom 1867. godine, izgrađena je 1873. i pruga do Rijeke. Brzina ove gradnje pokazuje da se Mađarima strašno žurilo. Sam projekt pruge rađen je na brzinu. Već prve godine dogodila se i nesreća pa se prevrnuo vlak a snježni nanosi zimi su stvarali ovom prometu gotovo nepremostive poteškoće. No pruga je ipak bila tu, a s njom su povezani Rijeka i Koprivnica, južna i sjeverna vrata Hrvatske, Podravina i Hrvatsko Primorje s time da Mađari iz Rijeke stalno pokazuju želju da se šire uz more prema Dalmaciji, ali isto tako ima i obratnih tendencija da Hrvati iz Hrvatskog primorja i onog što se zove Istra zajedno s Krkom i Lošinjem sve više gledaju prema Podravini.²¹ Jer ma koliko su Mađari nastojali Rijeku pretvoriti u mađarski grad to nije bilo moguće realizirati jer je mađarski kapital i izgradnja tvornica i skladišta u rukama Mađara pratila radna snaga hrvatske nacionalnosti. Hrvati su bili u Rijeci najbrojniji i ma kako se Mađari a i Talijani trudili da mu nametnu svoja obilježja kroz jezik ipak je zahvaljujući vjerskom životu, glagoljaštvu, a i krajiškom utjecaju koje je stalno nadiralo na Rijeku grad zadržao narodne karakteristike u svojoj bazi.

Željeznička pruga omogućila je brzo povezivanje Hrvatskog primorja s Križevcem i Koprivnicom i promet ljudi na tom potezu je intenzivniji nego promet roba, iako vlasti na to i nisu baš prerado gledale. Ban Pavle Rauch je dobar prijatelj župnika i političara Stipe pl. Vučetića iz Brinja te je kod njega i odsjedao kada je putovao prema Hrvatskom primorju.²² Agronom Ivan Volarić iz Baške Drage završio je Više gospodarsko učilište u Križevcima te se specijalizirao za mljekarstvo u Trentinu, a onda radio kao gospodarski povjerenik u Čakovcu do 1929., postavio je još kao učenik agronomske škole u Križevcima 1909. pitanje istarskom poslaniku u Carevinskom vijeću dr. Vjekoslavu Spinčiću zašto ima u ovoj jedinosti hrvatskoj ratarskoj školi tako malo učenika iz Istre i Kvarnera i zašto tako teško do-

bivaju stipendije Primorci ako navedu da se žele školovati u Križevcima.²³ Književnik Milutin Cihlar - Nehajev, rođen u Senju, djeluje na križevačkom ratarskom učilištu 1909. dakle istovremeno kada i Ivan Volarić iz Bašćanske Drage polazi tu školu te se postavlja pitanje nije li oko 1909. u vezi s radom Ćirilo – metodskog kluba u Zagrebu dr. Rudolfa Horvata postojala neka posebna odluka donesena na taborima da se ojačaju gospodarske veze sjevera i juga, koja se onda prenosila i na područje zdravstva, sudstva, prosvjete.²⁴ Istim putem koji su prokrcili krajišnici Like dolaze onda poslije Primoraca u Podravinu Dalmatinci, što je osobito jačalo u vrijeme kriznih razdoblja i vremenu nestašice hrane, a konačno i Istrani su i ugrožena istarska djeca potražila i dobila preko Viktora Cara Emina i uz pomoć podbana Vinka Kriškovića i Josipa Šilovića, a dakako i dr. Đure Basaričeka utočište u Podravini tijekom Prvog svjetskog rata.²⁵ Konačno i Tinjanin Ante Dobrila Pepo, prvi komandant Koprivnice u studenom 1943. ostvario je spomena vrijedne veze s ljudima Podravine i Koprivnice tijekom Drugog svjetskog rata, te je dozvolio župniku Pavuniću da održi 1943. polnočku u koprivničkoj katoličkoj crkvi što ga je stajalo udaljavanja s ovog prostora i prebacivanja na rad u Istru, da bi se poslije 1945. vjerno svake godine dolazio u Podravinu na sastanak sa svojim starim prijateljima.

4.

Sve ove veze su vrlo raznolike, pokrenute s raznim ciljevima i realizirane raznim sredstvima a često imaju kontinuitet koji je sakriven u životima obitelji i brakovima građanskih djevojaka s vojnim časnicima i njihovim sinovima²⁶. Vojnici ali i oficiri koprivničke tvrđave bili su odasvuda. Dakako napuštanjem koprivničke tvrđe i preseljenjem Varaždinskog generalata vojničkog iz Koprivnice u Bjelovar 1765. što utječe na razvoj grada, udio vojničkog stanovništva se smanjuje, ali zbog dugotrajnog procesa razgraničenja između grada i Varaždinskog generalata u gradu ipak ostaje dosta časničkih kadrova koji su tu stvorili obitelji, a to onda utječe i na zadržavanje vojničke tradicije i način života jednog dijela stanovništva koje je blizu onom u Hrvatskom primorju i Lici. U Koprivnici nalaze službe vojni liječnici i veterinari, mjernici i građevinari, učitelji i profesori.

Ovaj proces povezivanja ljudi iz raznih krajeva na krajiškoj tradiciji može se zapaziti i drugdje ovisno o prometu. No on je svakako intenzivniji tamo gdje je i prije postojala krajiška povezanost pa su karlovačka, varaždinska i slavonska granica bile prije povezane nego što je to slučaj Dalmacije i Slavonije koji se trendovi zapažaju tek u vrijeme francuske okupacije kada se neki antifrancuski raspoloženi stanovnici sklanjaju u Slavoniju. Dolazak ljudi s juga neutralizira dolazak vrlo jakog imigracionog talasa sa sjevera od strane Nijemaca, Mađara i Židova. Vrlo brzo ovi su imigranti bili neutralizirani ali ne i asimilirani. To se moglo desiti samo pojedincima. Čim je grupa bila veća, vezana barem na obitelj već je ta grupa zadržala svoj način života i svoje običaje, što je dakako obogaćivalo a ne siromašilo kraj naseljavanja. Koprivnička Podravina je imala tu sreću da je bila na "vodenoj cesti", a onda na "željezničkoj cesti", premda očito ima manje sreće sa suvremenim autoputom jer je dana prednost otvaranju suvremenih putova prema moru.

Prolaskom "mađarskog vlaka" ("Kiral alam vasutak") dolazi novo doba i Koprivnicu zahvaća ubrzana modernizacija praćena i snažnom pojavom došljaka iz raznih dijelova Monarhije. Demografska struktura stanovništva radikalno se mijenja, osobito u području sekundarnih i tercijarnih djelatnosti. Promet, trgovina postaju dominantni a onda započinje i intenzivna industrijalizacija koja gradu mijenja lice. Stari obrambeni bedemi Koprivnice

izravnavaju se. Gradski vrtlar Dragutin Ruhl uređuje novi gradski park u francuskom stilu, a koji svojim mirnim vizurama potiče mirni građanski život s okruglim bazenom, muzičkim paviljonom, dvije zgrade škola u blizini katoličke i pravoslavne crkve, i potiskuje burnu vojničku prošlost sa šančevima i obrambenim zidovima koji su otežavali kretanje po gradu. U gradu se naseljavaju brojni mađarski željezničari, koji ovdje grade i svoje kuće, smatrajući se elitnim činovništvom. Za njima dolaze brojni Židovi, koje u Mađarskoj smatraju nepoželjnima zbog prevelikog broja te oni traže nova područja za razvoj trgovine i industrije. Blizina mađarske granice gotovo je idealna za osnivanje ekološki neprihvatljive industrije koju Mađari nisu htjeli imati unutar svoje granice a trebali su ju u poljoprivredi. Koprivnica je bila značajna željeznička stanica na pruzi prema Mađarskoj. Osnivanje tvornice umjetnih gnojiva "Danice" 1905. primjer je takove industrijalizacije s mađarskim kapitalom.

Dolazak dr. Mirka Kasumovića²⁷ 1899. u Koprivnicu učvršćuju veze juga i sjevera. Otac koprivničkog primariusa koji je 41 godinu bio glavni liječnik u Koprivnici bio je Marko Kasumović veliki župan Ličko krbavske županije i grada Senja i Karlobaga od 1886. do 15. XII. 1888. a godinama je bio okružni upravitelj u Gospiću. On je očito došao na ideju da školovane ljude pasivnog juga koje su zbog dominacije Mađara na Rijeci bili bez posla prebacivati na sjevernu granicu s Mađarskom. Brat Mirka Kasumovića Deziderius bio je pomorski časnik, školovan u Puli, ali je isto tako i prvi astronom zvjezdarnice Hidrografskog ureda u ratnoj pulskoj luci Ivo Benko (Karlovac, 1851. - Gorica, 1903) pripadao graničarskoj obitelji Benko - Bojnički iz Peteranca.²⁸ Iako su došljaci iz ličko primorskih krajeva bili malo tvrdi i od domaćih ljudi, ipak su se svi ti došljaci dobro uklopili u domaću sredinu, a donijeli su i proširenje vidika koji uvijek imaju stanovnici koji leže na morima, poništavajući time zatvorenost krajiškog područja u doba Vojne granice. Međutim treba priznati da se došljaci ipak nisu nikada posve stopili i da je takova tendencija postojala s obje strane iako ima dakako i slučajeva kada nastaje spajanjima kroz ženidbu, dodirima nešto treće, nešto novo. Mogli bismo to nazvati elitizmom kao i kod Židova, što je ponekad izazivalo netrpeljivost kod domaćeg stanovništva, pa se to desilo i dr. Mirku Kasumoviću kada je krajem 1940. od njega zatraženo da sam podnese molbu za umirovljenje i zanemarene sve zasluge koje je učinio na modernizaciji zdravstva Koprivnice.

Tko je bio prvi? To je teško reći. Kasumoviću je teren vjerojatno priredio ravnatelj bolnice i gradski fizik dr. Šime Švrljuga koji dolazi u Koprivnicu upravo značajne 1870. godine kada je prvi vlak prošao Koprivnicom. Obitelj Švrljuga bila je jedna od najistaknutijih primorskih financijskih obitelji angažiranih u Hrvatskoj eskomptnoj banci, osnovanoj 1868. u Zagrebu, ali s tendencijom da se bave proizvodnjom i izvozom i uvozom.²⁹

No željeznička pruga od Koprivnice do Rijeke povezuje mnogo jače i hrvatski prostor i na tom potezu se javlja kao reakcija na pojačanu mađarizaciju pravaštvo. Šarena stranačka slika Hrvatske prenosila se i na manja mjesta. Koprivnica postaje preko bjelovarskog odvjetnika Ružića zanimljivo mjesto u kojem se nastoji utjecaj svemoćne Narodne stranke zamijeniti opozicijom koja je tražila da Hrvatska bude oslobođena mađarskog tutorstva na financijskom planu a tajno i da Rijeka prestane biti mađarski grad. S Ružićem u Koprivnicu dolaze i romani Istranina Eugena Kumičića iz istarskog i primorskog života koji se ovdje rado čitaju, a drugo izdanje "Kuharice" Marije Kumičić iz 1908. prodavao je kasnije i Vinko Vošicki, koji 1911. tiska modni list Marije Kumičić "Zoru".

5.

Svojim perifernim položajem na granici Koprivnica poput Siska na Savi i Petrinje na Petrinjčici garantira veću tiskarsku slobodu. To je privlačilo u Podravlje razne vjere, ali krajem 19. stoljeća to snažno privlači i pravaše, koji su na ovom području nastojali privredno ojačati kako bi mogli djelovati politički. Oni su u vrlo kratko vrijeme zbog nezadovoljstva naroda mađarskom politikom gotovo potpuno zavlada koprivničkom scenom iako se Koprivnica u skladu s podjelom Monarhije na dva dijela - nije nalazila na granici nego u srcu Ugarske, ali je zbog hrvatskog jezika i hrvatske autonomije ipak bila nedostupna mađarskoj cenzuri. Istovremeno Koprivnica imitira razvoj naprednih gradova u Mađarskoj usprkos zaostajanja Hrvatske zbog izigravanja Hrvatsko - ugarske nagodbe pa to najjače osjeća narod koji je tome i dao oduška u 1903. godini. Težnje k modernizaciji počinju se osjećati za vrijeme uprave kotarskog predstojnika Kolomana pl. Matačića (1891-1893) za kojeg je izgrađena gradska klaonica, uređen gradski park i sajmište, i izgrađena nova pučka škola 1892. godine. Bilo je to vrijeme Izidora Kršnjavog koji je kao predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu i Slavonac iz Našica bio sklon da pomogne razvoju Podravine, pa je zahvaljujući njemu ubrzana i gradnja virovske građanske škole. Njegov sinovac bio je također u Koprivnici.

Pravaštvo i hrvatstvo dr. Ante Starčevića stvara politiku koja se snažno iz svoje kolijevke u Primorju širi na sjever, imajući sve više pristaša i u međurječju Save i Drave. Rodna, gorovita ali i vodama bogata Podravina privlači mnoge a među njima ljudi iz Rijeke i Hrvatskog primorja. Koliko se te veze zasnivaju na ranije stvorene veze iz vremena Vojne granice teško je utvrditi bez dodatnih istraživanja, ali veze stvorene u krajiško vrijeme produžava se i dalje nakon spajanja vojne Granice s građanskom Banskom Hrvatskom. Raspušteni vojnički aparat Vojne granice dobrim dijelom nalazi svoja mjesta na području civilne Hrvatske, osobito u području uprave, medicine i prava.

Međutim prvi pokušaj preuzimanja Podravine od strane pravaša nalazimo 1896. godine, kada je tiskara Tita Kostinčera počela tiskati prve koprivničke novine *Koprivnički glasnik*.³⁰ I *Podravska hrvatska straža*, pokrenuta 1910. je list Milinovaca, dakle pravaški list Mile Starčevića u Donjoj Zelini.

Svojim izbornim zakonom od 1888. godine prema kojima je pravo neposrednog glasanja imaju samo muškarci koji plaćaju više od 30 forinti izravnog poreza ali i osobe s višom naobrazbom, tj. svećenici, činovnici, umirovljeni časnici, odvjetnici, javni bilježnici i doktori, ljekarnici, mjernici, profesori i učitelji bilo u mjestima gdje je bilo dosta ovakvih osoba u nekom gradu izmijeniti rezultate izbora. Koprivnički izborni kotar obuhvaćao je grad Koprivnicu koja je imala 6512 stanovnika i upravnu općinu Sokolovac s općinama Botinovac, Branjska mala, Grabičani veliki, Jagnjedovac, Lepavina, Mučna mala, Mučna velika, Poganac veliki i Rieka sa 7964 stanovnika. Političari iz Hrvatskog primorja nisu računali na pobjedu u općini Sokolovac, ali su računali da bi mogli pobijediti u Koprivnici. Naime veliki župan bjelovarsko - križevačke županije Kukuljević je strogo pazio da se u Koprivnici ne prošire socijalistička načela kojima je narod ovog područja bio sklon, pa je 16. listopada 1897. naveo u Koprivnici imena 12 socijalista, sve dobrih obrtnika.³¹ Međutim mađaroni su zanemarili mogućnost da se u Koprivnici učvrsti pravnička opozicija. Pravaši svih struja bacili su oko na Koprivnicu. No kandidat Čiste stranke prava poznati književnik Eugen Kumičić povukao je svoju kandidaturu na izborima 1897. prepustivši teren kandidatu dr. Ivanu Ružiću, koji je pripadao domovinaškoj struji prava i koji je deve-

desetih godina napustio dobro odvjjetništvo u rijeci i preselio u Zagreb. Ružić se je pojavio na koprivničkom području kao političar 1894. kada je izabran na naknadnim izborima nakon smrti prijatelja Pavla Raucha Stjepana pl. Vučetića, koji je bio rodom iz Brinja. Dr. Ivan Ružić bio je jedan od vlasnika opozicionog lista *Hrvatski narod* koji je počeo izlaziti u Varaždinu 1892. kao novine Stranke prava i koji kasnije postaje list Hrvatske ujedinjene samostalne stranke, odnosno list Hrvatsko - srpske koalicije 1906. Na stranicama ovog lista Ružić je pisao o pravu naroda na nezavisnost, pravo na promicanje prosvjete i Hrvatskog jezika te pravo na bolji životi standard, što je i razumljivo jer je dolazio iz Rijeke, južnih vrata Hrvatske gdje je standard stanovništva bio mnogo viši nego onog u Koprivnici, zbog multifunkcionalne uloge Rijeke, a osobito pomorskog prometa. Usprkos jakog pritiska velikog župana Bjelovarsko - križevačke županije Milutina pl. Kukuljević - Sakcinskog, sina znamenitog povjesničara Ivana Kukuljevića i onemogućavanje gospodarskog učvršćenja Ružićevih suradnika u Koprivnici i Bjelovaru Ružić se uspješno održava na području županije dokada odlazi u Zagreb.³² Ovaj proces slabljenja primorskih pravaša u Bjelovarsko - križevačkoj županiji pa i u Podravini započeo 1895. je premještanjem dr. Vinka pl. Zmajića iz bjelovarskog na Sudbeni stol u Rijeci. No trebalo je još nekoliko godina dok se je stanje stabiliziralo, pogotovo stoga što su Križevci bili središte opozicije. Odluka bana 1886. da ukine Križevačku županiju pripojivši ju Bjelovarskoj i stvorivši time Bjelovarsko - križevačku županiju svakako je doprinijela slabljenju opozicije koja je imala svoje izvorište u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru zbog mađarizacije Rijeke. Gradonačelnik Koprivnice Matija Pavelić izvijestio je predsjedništvo Zemaljske vlade 12. svibnja 1896. o napetim stranačkim odnosima u Koprivnici 1897. jer je pobjeda pravaša u Koprivnici zaprepastilo bana Khuen Hedervarya s obzirom da se Koprivnica nalazila na glavnoj pruzi koja je povezivala Zagreb s Mađarskom, pa mu je bilo stalo da ima političku kontrolu u tim mjestima. Iz Koprivnice u Bjelovar bilo je vrlo teško doći, jer je tek 1894. izgrađena lokalna željeznička pruga Križevci - Bjelovar, ali je vozni red bio takav da su se gubila dva dana ako se imao obaviti posao u središtu županije..³³

Ružić je u predizbornoj kampanji uoči izbora 1897. apelirao na hrvatstvo ističući da Hrvatska treba biti samostalna država i da Mađari ne trebaju gospodariti u Hrvatskoj.³⁴ No izbori 1897. bili su izvršeni pod velikim pritiskom upravnih vlasti. Podžupan Georgijević zabranio je boravak u mjestu izbora onima koji nemaju izbornu pravo, a istovremeno je omogućavao državnim činovnicima koji su bili zavičajni u Koprivnici da dođu na izbore iz mjesta rada iako su ta bila i vrlo udaljena.³⁵ Koncentrirana je i vojska koja je trebala voditi brigu o redu i poretku. Čini se da se je u vrijeme izbora u koprivničkim kotarskim uzama našlo oko 200 osoba, pa nikako ne možemo govoriti da su ti izbori bili slobodni. Bila su uhićena broja lica koja su kasnije imala određenu ulogu u stranačkom i političkom životu u prvoj polovici 20. stoljeća, uglavnom uvijek na strani opozicije.³⁶ Izbori su se s najvećim poteškoćama odvijali u novigradskom izbornom kotaru koje je obuhvaćalo i Virje, te u Sokolovcu. U Novigradu je oporbeni kandidat bio Ličanin dr. Fran Vrbanić i on je također izvijestio o brojnom zatvaranju najistaknutijih ljudi tog područja u vrijeme izborne agitacije.³⁷ Zbog držanja Golčana na izborima, odnosno "politikantstva" Goli je kotarski predstojnik Edo Šmit ukinuo pravo mjesečnog sajma i prenio to pravo na Ždalu, koja je bila "lojalna državi".³⁸

Izbori 1897. pokazali su da ugroženost krajeva uz Dravu gdje je jačao mađarski utjecaj, dobrim dijelom i zbog židovskih trgovaca koji su dolazili u Podravinu u to vrijeme većinom iz Mađarske, gdje su mađarski političari htjeli smanjiti njihov broj i utjecaj u trgovini

i industriji, ukazujući im na slobodni prostor za djelovanje na desnoj obali Drave. Pored toga i Vrbanić i Ružić uočili su da se u ovom prostoru dešavaju brojna bezakonja u domeni prava a s Vrbanićem i Ružićem postupano je kao da su neprijatelji.³⁹ Ipak je Ivan Ružić nadglasao svog protivnika Ljudevita Švarca za 50 glasova.⁴⁰ I Fran Vrbanić je nadglasao svog protivnika đurđevačkog bilježnika i kandidata Narodne stranke dr. Andriju Peršića za tri glasa. Pobjeda Riječanina Ružića i Ličanina Vrbanića u Podravini pokazala je da narod radije prihvaća domovinaše koji su bili protivnici pripadnosti Rijeke Mađarskoj nego domaće lanove Narodne stranke koji su se u svemu priklanjali mađaronskoj politici koja je išla za potiskivanjem hrvatskog jezika i koja je čvrsto držala hrvatske financije u svojim rukama. Uzroke su ovakvim rezultatima izbora tražili su se u raznim domenama, od zanemarenosti ovog dijela Hrvatske u izgradnji škola pa do prevelikog utjecaja katoličkog svećenstva a bili su vrlo jaki glasovi da se nepouzdana činovništvo zamijeni činovništvom koje je privrženo Khuenovom sistemu. No išlo se i mnogo dalje. Saborski odbor za verifikaciju i imunitet proglasio je izbor Ružića i Vrbanića nepravovaljanim. Ponovljeni izbori u Koprivnici maknuli su Ružića iz saborskih klupa i doveli u njih Ljudevita Švarca. NO dr. Fran Vrbanić je izborio pobjedu i na ponovljenim izborima.

No ipak od 1898. Koprivnica je nekako vezana uz Rijeku, Hrvatsko primorje. Zagrebački graditelj Gjuro Carnelutti⁴¹ gradio od 1898. pa do 1908. u Koprivnici više zgrada među kojima i kuću Malančec 1902. u Esterovoj 2, Gradsku štedionicu 1904. na Zrinskom trgu 9, kuću Frana Derenčina⁴² u Frankopanskoj 2 u kojoj je bila i apoteka "K zlatnom orlu" 1906.⁴³, veliki tvornički kompleks "Danicu" 1907 godine, Realnu gimnaziju 1908. ali i zgradu Kotarske oblasti već 1893 godine.⁴⁴

Zahvaljujući pravašu Josipu Franku uprava "Danice" odabire za lokaciju svoje tvornice Koprivnicu, i 24. veljače 1907 potpisan je ugovor koji u ime grada potvrđuje Josip Vargović te gradski zastupnici dr. Slavko Wolf i Josip Novačić. Grad je dao vrlo mnogo kako bi se izgradila ova tvornica: besplatno zemljište, dva milijuna komada cigle i crijepa i 20 - godišnji oprost od poreza, ali je uprava morala uložiti najmanje milijun kruna početnih ulaganja i izgraditi dvanaest objekata i zaposliti najmanje 200 domaćih radnika.⁴⁵ Bio jer to jedini put koji je mogao privući veliki strani kapital. No s tvornicom došao je i prvi željeznički kolosijek do tvornice ali i do koprivničkog mlina te su se sada superfosfati u Danicu ali i gotovi proizvodi i brašno iz mlina mogli otpremati direktno do riječke luke gdje su bila velika skladišta i odakle je roba mogla ići u cijeli svijet. Iako je time Koprivnica dobila posebno značenje na planu međunarodne trgovine još je značajnija da je ona gravitaciona sila i za Primorje iz Rijeke i svi znaju za Koprivnicu u kojoj se govori i mađarski i njemački te se stranci tu osjećaju kao kod kuće.

Josip Frank koji je bio odvjetnik kod sklapanja ovog ugovora izradio je s dr. Mile Starčevićem s kojim je od 1895. bio u posebnom klubu izdajući i posebni list *Hrvatsko pravo* kao list Čiste stranke prava. Frank je bio sposoban financijski stručnjak koji je shvatio da stranka mora biti sastavljena od materijalno osnaženih pojedinaca, a što je tu bilo normalnije nego privući mađarski kapital radi osnivanja jedne za poljoprivredu važne tvornice u kojoj će raditi 200 domaćih radnika. I doista Koprivnica je bila pravaško gnijezdo dugo vremena, odolijeva i utjecaju Stjepana Radića. Frank je ovu orijentaciju Čiste stranke prava prema privredi naznačio u saborskoj adresi 1901. koju je potpisao s dr. Milom Starčevićem, a poslije smrti Josipa Franka Mile Starčević je u Đurđevac poslao svog rođaka Martina Starčevića koji je bio predsjednik đurđevačke štedionice.⁴⁶

Ovakav razvoj događaja pokazao je mogućnosti da vlada manipulira izbornim kretanjima i tek izbori provedeni 1908. za Pavla Raucha bili su posve slobodni i oni su donijeli apsolutnu premoć opozicije, tj. Hrvatsko - srpske koalicije.⁴⁷ No oni su istovremeno upozorili opoziciju da treba ojačati svoje ljude u Koprivnici i Podravini, jer će u protivnom rezultati izbora uvijek biti u korist vlade. Stoga se nastoji u Koprivnicu naseliti što više intelektualaca pravaša i što više opozicije.

Povoljan razvoj Koprivnice u vrijeme gradonačelnika Josipa Vargovića od 1906. do 1913. značili su završetak procesa ovog nastojanja. Započinje se graditi realna gimnazija po nacrtima Gjura Carnelutija, a otvaranje knjižare 1909. i tiskare 1911. aktivnog i poduzetnog Vinka Vošickog najavljuje da će Koprivnica postati i značajno izdavačko središte sa svojim novinama, kalendarima, tiskanicama, knjigama, brošurama čije usluge se traže od Jadrana pa do Drave. Razglednice Koprivnice koje tiska Vinko Vošicki odlaze u različite dijelove zemlje i Koprivnica postaje vizualno prepoznatljiv grad, iako nije imao još ni elektriku a još dugo godina ni kanalizaciju ni vodovod. Asfaltiraju se ceste u središtu, a podignut je paviljon za zarazne bolnice 1909. i 1913. paviljon za duševne bolesti a kod dr. Rudolfa Horvata grad je naručio knjigu o povijesti grada.⁴⁸ G. 1913. dovršen je i novi vrlo lijepi kolodvor. Koprivnica je na taj način svakom putniku pružala dojam grada s dobrom budućnosti, koje ima brojne gostionice i dva hotela, s velikom ponudom svakovrskih prehrambenih specijaliteta koje su davale rijeke i potoci, šume i vinogradi te polja i vrtovi.

Zemaljska vlada nastoji da grad po stanovništvu bude uravnotežen i da ne prevladaju samo oni koji dolaze s kapitalom i grade tvornice. Koncesiju za apoteku dobiva Fran Krešimir Derenčin⁴⁹ iz Primorja. Isto tako koncesiju za odvjetnika a onda i za javnog bilježnika dobiva dr. Edo Dorčić⁵⁰ sa Krka koji je vodio političku opoziciju u Koprivnici i koji je na sjednici gradskog zastupstva u svibnju 1914. predlagao da se podrži prijedlog da se hitno prenesu kosti Petra Zrinjskog i Krste Frakopana iz Bečkog novog mjesta u Zagreb kako bi ležali u rodnoj zemlji.⁵¹ i bio zajedno sa Stjepanom Radićem govornik u Novigradu Podravskom, pa je već 26. listopada 1918. bio predviđen za predsjednika Mjesnog odbora Narodnog vijeća u Koprivnici a onda je i govornik na velikoj pučkoj skupštini na koju je došao i narodni zastupnik Stjepan Radić, koji je vjerojatno u Koprivnici i dobio poticaj jati-ma gusaka u blizini željezničke stanice tih kasnih jesenjih maglenih dana da nekoliko dana kasnije nepripremljeni odlazak naše delegacije u Beograd proglasi da idu "kao guske u maglu".⁵² Bio je član županijske skupštine po porezu i plaćao je 1910. porez od 562 forinte. Dr. Edo Dorčić bio je prvi predsjednik Mjesnog odbora Narodnog vijeća, ali su vijeća nekoliko dana nakon ujedinjenja u Kraljevstvo SHS bila raspuštena. Edo Dorčić je bio jedan od društveno najaktivnijih građana Koprivnice s kojom se potpuno srastao, te je na izvanrednoj skupštini HPD "Podravec" u srpnju 1924. izabran za doživotnog začasnog predsjednika, u vrijeme kada je župnik Stjepan Pavunić izabran za predsjednika. Dorčić danas i počiva na koprivničkom groblju a na spomenploči je uklesano i ime njegovog zeta prof. Serdara koji je bio ubijen od ustaša 1944. godine. Bio je već 1906. podstarješina "Hrvatskog sokola".⁵³ Krajem 1918. predvodio je političkom scenom Koprivnice te je s prof. Lukom Golubom sazvao pouzdani sastanak u Kovačićevoj gostioni na kojem je zaključeno da se ima odmah izabrati Mjesni odbor Narodnog vijeća koji treba uspostaviti vezu sa Zagrebačkim Narodnim vijećem.⁵⁴ Kao demokrat Edo Dorčić se je zalagao za modernizaciju Koprivnice i izgradnju velikog skladišta gdje bi se skladištila roba koja bi dolazila u Koprivnicu na carinjenje.⁵⁵ Novine pružaju mogućnost izražavanja mišljenja o radu pojedinih institucija u gradu. Razvija se kritika koja ima povoljnog odraza na razvoj grada.

U Ljubljani su se 20. listopada 1912. sastali predstavnici Hrvatske stranke prava iz svih hrvatskih zemalja te predstavnici Slovenske pučke stranke te su prihvatili rezoluciju po kojem će se boriti za jedinstvo, pravo i slobodni razvoj hrvatsko - slovenskog naroda u okviru Habsburške monarhije. Budući da su čelnici hrvatskog nacionalno integracijskog procesa u Istri bili predvođeni Spinčićem, Matkom Laginjom i dr. Matkom Mandićem oni su bili spona između Istre, Primorja i Hrvatske, pa i Podravine. Oni su gradili narodni pokret na pravaškoj ideologiji Ante Starčevića, prilagođujući se vremenu i prostoru, uz isticanje da su Istra i Primorje sastavni dio Hrvatske, te su bili protuaustrijski i protumađarski orijentirani. Spinčić je 1891. izabran za poslanika u bečkom Carevinskom vijeću i to na listi seoskih općina. Na velikoj gospodarskoj izložbi u Zagrebu 1891. Spinčić je javno iznio želju istarskih Hrvata za sjedinjenjem Istre s Hrvatskom.⁵⁶ On sa svojom skupinom vrlo jedinstveno i homogeno djeluju u Beču u okviru Carevinskog vijeća. No i u Hrvatskoj ima pomaka. Dr. Mile Starčević je predsjedao "vrhovnoj uprave stranke prava" u Opatiji 27. ožujka 1913. i na sjednici zastupnika stranke prava iz svih hrvatskih zemalja dan kasnije.⁵⁷ Ono što se nije moglo očuvati u Istri i Rijeci preneseno je u sjevernu Hrvatsku u gradove između Save i Drave.

Bila je to dobra odluka, jer je Koprivnica u međuratnom razdoblju zbog svog graničnog područja postala opet jako kontroliranim graničnim gradom u kojem su političke slobode bile jako ograničavane. Vođa Hrvatske pučke seljačke stranke odnosno Hrvatske republikanske seljačke stranke Stjepan Radić poslije govora na velikoj skupštini na Zrinskom trgu 27. listopada 1918. koja je bila najava političkog djelovanja Radića do 1928.⁵⁸ te 1919. i skupštine HRSS na Zrinskom trgu 1921. ne dobiva više dozvole za održavanje javnih skupština u gradu Koprivnici sve do 1925 godine, kada je priznao Vidovdanski ustav.

6.

Poslije Prvog svjetskog rata, usprkos jake policijske paske, Koprivnica je mjesto u kojem se odražava vrlo živo buran politički život zemlje. Stjepan Zagorac sa Starokatoličkom hrvatskom crkvom utječe na slabljenje katoličanstva u gradu što je bio proces koji je trajao više godina i koji je na kraju završio prevlašću katoličke crkve.⁵⁹ No na grad utječu i pravaši koji su se u ovom gradu učvrstili na prijelazu stoljeća. Oni ali i mnogi novopridošli učitelji okupljaju se oko Rudolfa Žličara, koji je došao u Koprivnicu 1916. godine i koji je već 1918. bio u Mjesnom odboru Narodnog vijeća a 1920. podnačelnik. Pravaški orijentiran njegov rad poprilično destabilizira prilike u gradu u kojima režim nastoji da učvrsti centralizam i da onemogući jačanje republikanizma. Žličar je 1923. ostao i bez mjesta pa je onda otvorio "Hrvatsku knjižaru", koja je jedina knjižara s tim nazivom u tom vremenu u čitavom području, a uređuje i list *Hrvatski narod* koji ima isti naslov kao što je to imao i Ružičev 1892. on objavljuje 1923. tekst dra Ivana Ružića "Stara i nova postojbina Hrvata".⁶⁰ U 1924. godini - kada je Žličar bio pod istragom - urednik *Hrvatskog naroda* je Milan Ribarić.⁶¹ Postoje i ostaci Čiste stranke prava koja se nalazi među činovništvom "Danice", ali i među koprivničkom odvjjetničkom elitom. No najjače uporište pravaša bilo je među učiteljima i oni snažno utječu na politički život grada.⁶²

Koprivnica ipak postaje utočište, pribježište ali i mnogo progona u kutu Hrvatske mnogim Hrvatima koji su se kompromitirali u drugim dijelovima jugoslavenske države. U koprivničkom sudstvu ali i u koprivničkim školama nalazimo sve više Istrana i Dalmatinaca, te

Ličana i Primoraca, što jako utječe na destabilizaciju političke scene, pogotovo što Koprivnica gubi svoju važnost koju je imala u izvozu i uvozu kao mjesto na granici do 1918. godine.

U Koprivnici je prof. Ivo Klučka organizirao 1923. izlet ad hoc stvorenog školskog društva "Velebit" za koje je dr. Edo Dorčić proveo sakupljačku akciju te je Josip Fuchs dao 200 dinara, a najbogatiji ljudi braća Reich i odvjetnik Richard Steiner po 100 dinara.⁶³ Gradski kapelnik u Koprivnici 1923. je Karlo Adamić, koji je skladao "Senjsku staroslavensku misu" za mješoviti zbor.⁶⁴ U Koprivnici je potražio svoje utočište i liječnik dr. Vladimir Halavanja, štićenik dr. Vjekoslava Špinčića, jednog od najvećih istarskih političara. Halavanja je 18. ožujka 1928. otvorio Školsku polikliniku, čime je zdravstvo Koprivnice stupilo u novu fazu preventive.⁶⁵

Vjekoslav Špinčić bio je rođak dr. Vladimira Halavanja preko majke Irme rođ. Šimunić, jer je Šimunić bio vlasnik Ćirilo Metodske knjižare u Zagrebu. Družba Ćirila i Metoda našla je pristaše u svim dijelovima Hrvatske i imala je golemi utjecaj. Za Klub ćirilometodskih zidara radio je i dr. Rudolf Horvat, koji je 1907. preuzeo vođenje kina koje je počelo djelovati vrlo uspješno te su prikupljena velika sredstva 1908. iz čak 110 hrvatskih općina.⁶⁶ Aktivnost ove družbe bila je snažniji integracijski faktor istarskih Hrvata od svih drugih načina.

Vladimir Halavanja poticao je iz Grobnika. On je kasno započeo studij medicine u Beču jer je nekoliko godina radio u Riječkoj bolnici, te se tamo i oženio s Irmom Šimunić. Studirati je počeo oko 1905. i 1906. Videći da može studij završiti u kraćem roku podnosi molbe upravi Fakulteta i Ministarstvu da mu dozvole polagati izvanredne rigorozne. No bez intervencije Špinčića ne bi u tome uspio. Dr. Vjenceslav Špinčić, rođen je u Špinčićima kod Kastva u Istri 1848. i umro je u Sušaku, 27. V 1933). Studirao je teologiju u Gorici i Trstu, a onda je studirao povijest i zemljopis u Pragu, Beču i 1876. započeo profesorsku karijeru u Kopru. S mjesta školskog nadzornika bio je otpušten 1892. godine, ali je od 1882. do 1916. na svim saborskim Istre bio biran za zastupnika. Od 1891. do 1918. bio je poslanik u Zastupničkoj kući Carevinskog vijeća u Beču. Nakon raspada Austro-Ugarske monarhije dolazi u Zagreb, te je član Odbora Narodnog vijeća za okupirane krajeve i predsjednik Odsjeka za istarske izbjeglice. Bio je 1919. član privremenog narodnog predstavništva u Beogradu, ali tada nije u Parlamentu do 1931. jer je zbog potpadanja Istre pod Italiju izgubio svoju izbornu bazu, ali je cijenjen kao političar i narodni čovjek. U 1931. ponovno ulazi kao poslanik u Narodnu skupštinu te je ponovno mogao intenzivnije voditi brigu o istarskim ljudima. Špinčić je bio i političar i pisac te je mnogo doprinjeo razvoju hrvatstva u Istri do 1916. godine, a osobito radu Družbe sv. Ćirila a i Metoda. Bio je veliki istarski rodoljub koji je u međuratnom razdoblju često živio u Kastvu koji je pripao Jugoslaviji. Smatrao je da se prosvjetnim radom i školovanjem može promijeniti politička slika te je na tome ustrajno i sistematski radio. Zahvaljujući Špinčiću i njegovoj bogatoj ostavštini mi danas možemo rekonstruirati kulturni i prosvjetni i politički razvoj Istre.⁶⁷ No isto tako možemo rekonstruirati i Špinčevu brigu da Istrani i Primorci ne propadnu ako su morali napustiti rodni kraj. U ovom slučaju odlučila sam se prikazati da na slučaju uglednog koprivničkog liječnika dr. Vladimira Halavanja, premda je jednako tako pomogao Ivanu Volariću iz Baške Drage da se izškoluje u Križevačkoj ratarskoj školi i da dobije mjesto u Čakovcu, ali i brojnim Istranima po raznim dijelovima zemlje⁶⁸

Područje Koprivnice imalo je razvijenu ugljenarsku tradiciju, jer imovne općine uskoro poslije osnutka 1881. nisu mogle podmirivati potrebe svojih pravoužitnika drvom pa su

to činile ugljenom, a parne lokomotive poslije 1870., kao i parni strojevi koji su se počeli koristiti u mlinovima i pilanama i uvoziti iz Mađarske od Ganzza ponajviše su upotrebljavali ugljen. Već 1869. bio je otvoren rudnik u Glogovcu i osnovana Glogovačka rudarska zajednica koja je dovodila rudare iz vana, jer domaći ljudi nisu htjeli raditi pod zemljom.⁶⁹ Ugljenici su otvoreni i u Žlebiću, Sokolovcu Lepavini a osnovani su najvjerojatnije od Ugarsko - hrvatske udruge d.d.. Posebno je veliko Ugljenkopno dioničko društvo "Mirna", osnovano 1919. čiji je vlasnik bio koncern S. D. Aleksandera koji je imao više tvornica uglavnom u Zagrebu. Ono je imalo više rudnika i jedan je bio i u Glogovcu koji je kao i rudnik Đurđevačke imovne općine iz 1869. bio spojen željezničkom prugom do željezničke stanice, koji je služio i za prijevoz radnika do rudnika. Usprkos slabe kvalitete ugljena s bilogorskih obronaka proizvodnja se održavala i s industrijalizacijom počela i rasti, pa 1927. rudnik Imovne općine Đurđevačke zapošljava 214 radnika i kopa 20. 860 tona ugljena, a rudnik "Mirne" ima 206 radnika i proizvodnju od 21.681 tonu.⁷⁰ Radi teških uvjeta iskapanja ugljena u ovim rudnicima život i zdravlje radnike bilo je stalno ugroženo. Budući da je organiziranje radnika u Rudarskim bratinskim blagajnama bilo obavezno po Rudarskom zakonu iz 1854., Bratinska blagajna u Bregima bila je jedna od 13 koje su djelovale 1928. na području Radničke komore u Zagrebu. Bratinska blagajna je trebala imati i svog liječnika i 1928. taj posao preuzima dr. Vladimir Halavanja iz Rijeke, a nakon njegove smrti brigu o zdravlju radnika vodi dr. Ivo Verdiš.

Halavanja se nije lagano odlučio na dolazak u Koprivnicu. Halavanja je do 1905. radio u riječkoj bolnici kao bolničar i bio je oženjen Irmom Šimunić i imao već dvoje djece: Olgu i Milana. Međutim u doba riječke rezolucije izgleda da je dao neke izjave koje su mu onemogućile dalji rad u bolnici, te stoga upisuje medicinu u Grazu, odlučivši da što je prije moguće dođe do doktorske diplome. Odličan je student te je prvi rigoroz položio s odličnim, a onda traži da mu se pusti polagati dalje ispite preko reda prije nego dobije apsolutorij, jer da on ionako "militärrigorosand", dakle predviđen za službu u vojsci. Međutim upravo je novim naučnim zakonom od 1902. snižena autonomija medicinskog profesorskog zbora i eliminirane sve intervencije i preporuke. Halavanja moli 1906. dr. Spinčića kao istarskog poslanika u Carevinskom vijeću da mu pomogne s razloga: 1. Što je radi bolesti i pomanjkanja sredstava prekinuo studije za punih deset godina; 2. da je sposoban nadoknaditi marljivim radom sve izgubljeno što dokazuje da je sva tri prirodoslovna tertanuma i cijeli prvi rigoroz položio s "odličnim" i 3. da je otac obitelji i da jedva čeka diplomu kako bi mogao prehraniti obitelj.⁷¹ Spinčić je bio istarski političar i pravaš koji je pomagao naše ljude gdje je mogao i brojne su njegove intervencije. Iako je bio malo izgleda za uspjeh Spinčić je posjetio Marcheta a prikupio je i svjedočanstva onih koji su prisustvovali Halavanjinim ispitima, odnosno "zadivljujućem pamćenju". Dosta je pomogla i posjeta sestre Halavanjine žene gđe Šimunić čiji je muž radio u Opatiji i tako je Halavanja dobio mogućnost da diplomira prije od drugih studenata.⁷² Halavanja je pokazao veliku upornost jer je odobrenje trebalo dati Ministarstvo nastave u Beču, pa su oko ove Halavanjine molbe imali mnogi posla. Dekanat u Grazu je čak tražio potvrdu da je Halavanja radio u riječkoj bolnici.⁷³

Ipak krajem 1908. Halavanjine su studentske muke bile prije kraju. U jednom pismu dru Spinčiću iz Sušaka on se zahvaljuje ali i piše "Oprostite mi, da sam Vam dosadji-vao mojih vječnim moljakanjem", no sada je to gotovo i da je to dobro, jer "Meni je svega toga već dosta".⁷⁴

Zapravo sada istom počinju Halavanijeve muke. Radeći u riječkoj bolnici on proživljava sve one strahote kada Italija malo pomalo sve se više učvršćuje i sve više poseže za Rijekom, te ju 1923. i dobiva Rimskim ugovorom, iako čak ni u tajnom Londonском ugovoru iz 1915. i između Saveznika i Italije nije bilo predviđeno da Rijeka bude talijanska. Italija se poslije Mussolinijevog pohoda na Rim pretvara pomalo sve više u fašističku zemlju, a pokusi s fašizacijom vršeni su ponajviše upravo na području Istre i Rijeke.⁷⁵ Kao Hrvat a time dakako poslije 1918. pripadnik jednog plemena troimenog naroda Halavanja je sve više izložen napadima fašističke stranke.

Ponovno se u ostavštini Vjekoslava Spinčića, sada već jugoslavenskog političara, nalaze očajna pisma Halavanje s molbom za pomoć, pri čemu Halavanja koristi i rođaštvo svoje žene sa Spinčićem, ali i svoju djecu koja se potpisuju na molbe. Vjekoslav Spinčić je upoznao vrijednosti Koprivnice i Križevaca kada su se u ovim mjestima sklonili od ratnih nevolja brojni mali Istrani. Tisak je krajem 1917. je pun zahvala onih koji su svoju djecu sklonili u Podravinu. Posebnu zahvalu uputio je i predsjednik općinskog upravnog odbora Jelišić iz Kastva 6. rujna 1917. napisavši Središnjem odboru za zaštitu porodica mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika pod kojom firmom se odvijala akcija smještaja djece juga na sjeveru da je općinski upravni odbor Kastva 28. kolovoza 1917. zaključio izraziti zahvalu na susretljivosti i rodoljubnoj brizi za djecu iz općine Kastav.⁷⁶ U 1917. masa istarske djece prolazi kroz Koprivnicu na putu za konačno odredište u Virju, Đurđevcu ili u Rasinji, Ludbregu i Martijancu.⁷⁷

U 1927. godini molbe Halavanje dr. Vjekoslavu Spinčiću da mu se pomogne da se preseli iz Rijeke u Križevce ili Koprivnicu postaju intenzivnije. U odnosu na stanje u Rijeci Halavanji se Koprivnica čini traženim utočištem. Piše Spinčiću 23. siječnja 1927.⁷⁸: *Prilike su ovdje na Rijeci baš nesnosne, od danas u dan sve to gore i nama Hrvatima, kojima nije prirodjeno neko političko laviranje ne preostaje drugo nego da se selimo. Isprva bila je naša parola da nas Hrvata bude u Rijeci čim više, i da se niko ne seli, ali taj naš lijepi ideal ruši sve to više i u naš se je mozak usjeklo izazovno pitanje da li je naša domovina, ona naša prava domovina, za koju smo toliko trpjeli, primiti u svoje krilo. Tukli su nas, orobili nam kuće, vrijedjali nas kô najjadniju raj, a sada nam ne dadu, da mirno i pošteno zaslužujemo naš svakidani kruh.*" Tuži se da je riječki gradski liječnik rekao javno, da je dr. Halavanja "tolerato" na Rijeci, i da se ništa ne cijeni da mu je već otac bio riječki građanin. U sekciji riječkog tribunula, stvoren je posebni odio tajne policije koja evidentira "la postenezia nazionale" pojedinih Riječana, te da je odučeno da si kojima ime svršava na "ić" ili s nekakvim vokalom koji je signifikantan za hrvatski jezik imade smatrati "halogenim", (buntovnim) življem. Halavanja se tuži: *Quenti non soffro veri cittadini italiani!*" Piše Spinčiću kako je jedan talijanski kapetan prilikom traženja pomoći jer mu je žena duže vremena bolesna na odgovor da ju liječi Halavanja dobio prigovor "*Sram vas bilo, što vi ne znate da je taj liječnik Hrvat.*" Takovih slučajeva je bilo mnogo i prilike su za Hrvate sve gore i Halavanja piše da osjeća da mu "...je paralizirana volja za rad. A to je osjećanje užasno". Piše da riječki Hrvati ne mogu zatražiti niti jugoslavensko državljanstvo dok se ne usvoje Nettunske konvencije⁷⁹, dakle ne može ni optirati, a u kakvom se položaju nalaze riječki Hrvati pisano je i u novinama.⁸⁰

Silno nezadovoljan Halavanja je bio u Trevisu na liječenju i kada se je vratio razgovarao je s dr. Borčićem o jednom mjestu liječnika u okolici Križevaca a u okviru uzadruženih liječnika. No odustao je od daljih pregovora kada je čuo da to mjesto ne osigurava mirovinu jer taj liječnik nije državni već samoupravni, oblasni liječnik a ne osigurava

mu se niti stan, te da je nastavio dogovore s dr. Lochertom koji vodi zdravstvo u Zagrebu.⁸¹ Čini se da se je dopisivao i s koprivničkim župnikom Pavunićem koji mu savjetuje da primi mjesto liječnik kod Rudarske bratinske blagajne. Laginja moli Spinčića da ga poveže s dr. Edom Dorčićem koji bi mu pomogao da nađe u Koprivnici stan, jer bez stana ne može raditi u Koprivnici.⁸² Uslijedili su dogovori s rudarskim nadzornikom Verbanijem koji mu je pomogao da dođe do stana te da početkom listopada može nastupiti službu. Dr. Borčić mu je savjetovao da se prilikom prolaska kroz Zagreb zadrži nekoliko dana u Zagrebu te da pokuša ne bi li dobio i mjesto liječnik bratinske blagajne željezničara u Koprivnici kojih tamo ima mnogo, jer da su prihodi samo rudarskog liječnika vrlo mali s obzirom da Halavanja ima četveročlanu obitelj.⁸³ No sigurno mu je bilo u ovoj prvoj fazi samo mjesto liječnika kod Rudarske bratinske blagajne, pa i to bez pravog rješenja s čijim se izdanjem oklijevalo jer je Halavanja bio čovjek neodređenog državljanstva kao Hrvat na Rijeci. Ipak sve se je to razriješilo i 1. listopada 1927. Halavanja javlja Spinčiću u Kastav telegramom da je sve u redu.⁸⁴ Zapravo nije bilo u redu i Halavanja tijekom cijele 1928. muku muči s prihodima koji su nedovoljni, jer je u Koprivnici sve trebalo platiti: i stan i hranu. Ponovno moli Spinčića da intervenira na državnim željeznicama odnosno kod oblasnog upravnika Fondova državnih željeznica u Zagrebu dra Milana Šibla i inspektora u Zagrebačkoj direkciji državnih željeznica Đure Mihatovića da mu se dade i služba željezničkog liječnika, jer to daje određene pogodnosti kao što je besplatna vožnja u vlakovima iako "mjesto baš nije unosno".⁸⁵ Halavanja ponovno preko župnika saznaje da je Mihatović prijatelj zagrebačkog nadbiskupa dr. Antuna Bauera pa piše i Baueru. I Dr. Spinčić i sada čini što može. Intervenira se kod dr. Farkaša onda je Spinčić pisao i ministru Gosaru zalažući se za Halavanju kod ministra saobraćaja Milosavljevića. Međutim kada se čulo da će dosadašnji liječnik raditi još dvije godine svi su ovi pokušaji pali u vodu. Mjesto liječnika za rudare zadržao je Halavanja do smrti i ostao je rudarima u dobrom sjećanju i u rudnik je došlo raditi i više Istrana izbjeglica, te je stvorena prava rudarska kolonija u kojoj nije bilo domaćih ljudi. Živio je dosta teško 1927. godine. Piše 11. siječnja 1928. Spinčiću: "Život je za mene ovdje veoma težak, jer plaća Bratinske blagajne je neredovita a od Poliklinike (školske) još nisam dobio ni pare. Prakse nema nikakve."⁸⁶ Prakse nije ni moglo biti jer Koprivnica je imala dosta liječnika, a pored toga dr. Mirko Kasumović je bio od 1899. glavni liječnik u bolnici i u gradu. Halavanja je u istom pismu požalio što je otišao iz Rijeke i da "...sada zna kako se u Rijeci nije smio ponašati." Međutim pomalo se ipak stvara "primorski krug" u Koprivnici. U travnju 1927. otvara u Varaždinskoj ulici ljekarnicu "svetog Trojstva Mr. D. Hranilović."⁸⁷

No pomalo se je sve sredilo. Halavanja je postao ravnatelj Školske poliklinike i u ovom svojstvu je učinio izvanredno mnogo za koprivničku djecu.⁸⁸ No to otvorenje nije išlo lagano, jer je trebalo urediti prostorije u podrumu gimnazije a uvijek je nešto manjkalo, pa je tek u rujnu 1927. objavljeno da je poliklinika na Državnoj realnoj gimnaziji dovršena i obaviješten Institut za socijalnu medicinu u Zagrebu.⁸⁹ Do tada je dr. Halavanja već obavljao preglede za rudare ugljenokopa Glogovac u ambulanti koju je otvorio na Jelačićevom trgu 58 u kući Breiner.⁹⁰ Njegov dolazak u Koprivnici bio je popraćen bilješkom njegovog prijatelja Dušana Ožegovića jer su oba za vrijeme rata radili kod vojnog odsjeka "Fiume", gdje je Ožegović vodio adutantnu kancelariju, a Halavanja posebnu brigu o bolesnim i ranjenim Hrvatima. Ožegović ga je okarakterizirao kao "uglednog riječkog liječnika" i čovjeka koji je progonjen od fašista potražio utočište u Koprivnici te ga pozdravio sa "dobro nam došao", tražeći od Koprivničanaca da ga prihvate kao svojega.⁹¹ Halavanja je predavao je u školskoj godini 1929/30. na Realnoj gimnaziji higijenu a 1932/33. već medi-

cinu, te je koprivnička škola bila jedna od rijetkih koja je imala taj predmet predavan od doktora koji je studirao u Grazu. Od 1933. to radi dr. Nikola Milačić. No da bi mogao raditi kao državni službenik Halavanja je morao steći jugoslavensko državljanstvo. Problem oko državljanstva zapeo je kod jugoslavenskog konzulata na Rijeci. Halavanja je bio brisan iz listine riječkih zavičajnika i talijanskih podanika u uvršten u listu zavičajnika općine Grobnik i zahvaljujući tom potezu uspio je dobiti mjesto u Državnoj poliklinici u Koprivnici i učlaniti se u Liječničku komoru u Zagrebu koja mu je dodijelila pravo prakse u Hrvatskoj.⁹² Međutim diktatura a onda i velika svjetska kriza pogoršali su položaj državnih činovnika i plaće državnih činovnika pa i liječnika snižene su 10 %. Trebalo se sada boriti za što bolji razred i zahvaljujući intervenciji dr. Spinčića kod bana dr. Josipa Šilovića, također Primorca Halavanja je uvršten u V-u grupu prve kategorije. Prilikom zahvale za ovu uslugu Halavanja podjeća Spinčića kako ga je upoznato 1902. godine na Trsatu prilikom svog vjenčanja s Irmom Šimunić.⁹³

Poslije ovih zahvala više nema dopisa dr. Vladimira Halavanje Spinčiću, koji više nema nikakvih ambicija već radi svoj posao do svog umirovljenja. Međutim Halavanja kćerka Olga moli Spinčića da joj pomogne dobiti mjesto u Poreskoj upravi u Koprivnici iako još nema ispit zrelosti. Ponovno su aktivirane veze i Spinčić je napisao olovkom na njenoj molbi:⁹⁴ "Ima joj 25 g. Inteligentna je. Otac liječnik državni, već ne mlad. Majka bolesna". I Primorci, Šilović i Spinčić i Kasun su pomogli Olgi da dobije mjesto dnevničarke za 1.260 dinara plaće, te je 1. ožujka 1931. nastupila posao. No već nakon pet mjeseci moli da joj se plaža povisi na 1.800 dinara, jer da ona jedina ima tako nisku plaću i da to nije posljedica njenog lošeg rada već toga što je upala na mjesto koje je šef Porezne uprave čuvao za svoju kandidatkinju.⁹⁵ No Spinčić je očito odbio da intervenira u ovom slučaju radi plaće, jer bila je to 1931. kada je bio najveći problem sačuvati mjesto, pa je i mala plaća pružala temelj za preživljavanje.⁹⁶ To je očito shvatila i bistra Olga, a osim toga Spinčić je 1933. umro. Ona je do Drugog svjetskog rata pripadala koprivničkoj eliti. Odlično se je oblačila po francuskoj modi, a njezin riječki odgoj davao joj je poseban šarm. Bila je jedna od pet žena koja je bila član podružnice Hrvatskog planinarskog društva u Koprivnici te se popela na vrh Triglava 1930.⁹⁷ Uključila se u antifašistički pokret te je surađivala s partizanima što joj je i poslije Drugog svjetskog rata osiguralo pristojan standard, ali ne i sretnu smrt.⁹⁸

Isto tako kao što su Primorci dolazili u Podravinu, tako su i Podravci odlazili na jug. Ugledni koprivnički veterinar i muzeolog dr. Leander Brozović započeo je rad kao asistent na Visokoj veterinarskoj školi u Zagrebu, ali je već 1927. premješten u Novi Vinodolski gdje je bio sve do 1929. godine.⁹⁹ Bila je to jedna nova poveznica Podravine i Hrvatskog primorja. Ako se pogleda *Hrvatski tjednik* koji je izlazio ud Zagrebu od 1931. do 1932. tad će se vidjeti da se 1932. u ovom listu koji ima sve više karakter reklamnog glasila za Kvarnerski zaljev nalaze i pjesme Slavka Hirschla i očito je da postoji veza koju mi danas više ne možemo otkriti, jer su ljudi nestali u tami povijesti.

7.

Usprkos svih administrativnih podjela hrvatskih zemalja povezivanje se vrši preko poedinaca koji iz poslovnih ili privatnih razloga mijenjaju boravište. Dobrim dijelom se je to obavljalo uz odobrenje pa čak i posredstvom državnih vlasti, ali se je na te odluke moglo utjecati preko političara koji su svojim radom i utjecajem stekli takovu moć. Podravina je u

kriznim vremenima pružila mnogima utočište, ali treba reći da je bilo i obrnutih kretanja, koja bi također trebalo istražiti. Mnogi su političari opozicije ušli u Sabor upravo stoga jer su bili birani izvan svojih sredina, pa i u Podravini (npr. Vrbančić, Zmajić, Ružić, a konačno i Stjepan Radić). Dakako svi su Primorci i Istrani gravitirali prema Zagrebu koji se je u zadnjoj četvrtini 18. stoljeća nakon požara u Varaždinu počeo pretvarati u multifunkcionalnu metropolu, a svakako centar političkog života, ali je ovaj posao obavljan preko dislociranih gradskih središta kakvi su bili Koprivnica, Križevci, Petrinja, Sisak i sl.

Stoga upućujem na to da mi do sinteze hrvatske povijesti ne ćemo doći dok ne proučimo utjecaje jedne regije na drugu, odnosno dok ne shvatimo šareni svijet u prošlosti koji nas je izgradio ovakvima kakvi smo danas. Insistiranje na isključivosti nije prolazilo u koprivničkom kraju već od srednjeg vijeka i upravo stoga je naša povijest jedna od najbogatijih povijesti Europe bez obzira da li se proučavaju privredna, socijalna, politička, vjerska, prosvjetna, zdravstvena ili bilo koja druga kretanja i simbioze.

Bilješke:

- 1 Mirela SLUKAN-ALTIĆ, *Povijesni atlas gradova. III. svezak: Koprivnica*, Koprivnica 2003, 9; Dragutin FELETAR, *Sjeverna vrata Hrvatske. U: Koprivnica: izabrane teme*, Koprivnica, 1997., 33.
- 2 Milan KRUHEK, *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, Zagreb 1995.
- 3 Ratimir KALMETA, *Nazivi Jadranska ili Primorska Hrvatska - suvišni*, *Vjesnik*, 26. XII. 1970.
- 4 Hrvoje PETRIĆ, *Koprivnica na razmeđu epoha (1765-1870)*, Koprivnica - Zagreb, 2000., 41
- 5 Mirela SLUKAN-ALTIĆ, ..., n.dj., 110.
- 6 Nakon razvojačenja Drnje je spadalo pod izborni kotar Peteranec, no sela Botovo i Torčec su spadala pod izborni kotar Rasinja, dakle pod područje gdje je najjači utjecaj trebao imati barun Inkey. (H. PETRIĆ, *Općina i župa Drnje*, Drnje 2000., 96.)
- 7 Obitelj Batthyani-Strattman drži Ludbreg do 1911, a grof Batthyani imao je još krajem 18. stoljeća kuću u današnjoj Rijeci koja mu je služila kao nastan i skladište za robu koju je dopremao sa sjevera a sličnim se poslovima bavio i Cristian Rauch. (Ivan ERČEG, *Jozerinski katastar grada Rijeke i njegove uže okolice (1785/1787)*, I, Zagreb 1998), a i ban Pavao Rauch imao je vilu "Nemo" u okolici Crikvenice, te možemo tvrditi da je i plemstvo ludbreškog područja imalo afiniteta prema priobalju. Ovi su veleposjedi bili bliži Koprivnici nego Varaždinu te se stoga uspostavlja privredna povezanost tih veleposjeda s Koprivnicom i otežava razvoj ovih trgovišta, djelujući slično kao Varaždin pod čijom su se županijom upravom ova mjesta nalazila. (Ružica VUK, *Ludbreška Podravina. Gospodarski razvoj kao faktor transformacije*, Zagreb, 2006. Magistarska radnja obranjena 2006. na Prirodoslovno-matematskom fakultetu u Zagrebu.) Gravitaciona sila Koprivnice još je više ojačana 1870. Koprivnica postaje važno mjesto na željezničkoj pruzi Mađarska - Zagreb odnosno od 1873. Mađarska - Rijeka.najbliže
- 8 Hrvoje PETRIĆ, *Koprivnica u 17. stoljeću. Okoliš, demografske, društvene i gospodarske promjene u pograničnom gradu*, Samobor, 2005., 90-94.
- 9 Dražen Ernečić, *Baltazar Napuly Dvorničić*, Koprivnica 1999. Ostalu literaturu vidi: H. PETRIĆ, *Koprivnica u 17. s.*, n.dj., 254. Na znanje se daje i bogatim srpskim trgovcima kao što je bio Kovačević, glavnik tvrtke s građevnim materijalom ili mesar Vučenović je na glavnom trgu imao najljepšu mesarsku radnju da su nepoželjni u Koprivnici. Vučenović preko noći zajedno sa svoje dvije kćerke, sinom i ženom nestaje iz Koprivnice.
- 10 Ne treba zaboraviti ni Juraja Marcelovića (1698. ili 1721. - Beč, 13. IV 1741), povjesničara, koji je bio rektor u Bologni ali i župnik u Dubravi i Drnju a onda i zagrebački kanonik koji je prikupio izvore na temelju kojih je Adam Baltazar Krčelić objavio 1770. godine *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabienensis* I Ivan Krstitelj Paxi je studirao u Bologni 1738. do 1742. godine i bio drnjanski župnik, a isto tako su i Mihael Beloš i Aleks Dinković završili su teologiju u Bologni, a ovdje djeluju kraće vrijeme i Isusovci te je sve to homogeniziralo katoličku vjeru u drnjankoj župi osobito kada se ovdje počela poštivati Majka Božja Drnjanska. (H. PETRIĆ, *Drnje*, Drnje 2000., 136-137.,144)
- 11 Milivoj KOVAČIĆ, Znameniti, ali malo poznati biskup rođen u Koprivnici. Obljetnica 130. godina od smrti biskupa Angelika Bedenika, *Podravski zbornik*, 21, Koprivnica 1995, 77-86.
- 12 U Rijeku i Opatiju sklanja se poslije 1945. vlasnik tvornice pekmeza Podravka Marijan Wolf, ali isto tako i Đuro Loborec, koji je za razliku od svog brata Valka bio pravaškog usmjerenja.
- 13 *Koprivničke novine*, 31, 1. VIII 1926. Išao u Križevcima u opću pučku školu.
- 14 *Hrvatski narod*, 7, 4. II. 1923. , str. 2. - bilješka.
- 15 Vrlo je zanimljivo da su petorica senjsko-modruških župnika došli iz Zagrebačke biskupije: Benedikt Bedeković, Adam Ratkaj, Mirko Ožegović i Juraj Posilović i Antun Maurović. Mirko Ožegović je od 1832. do 1848. objavljivao tekstove na latinskom jeziku kojima je pobijao pretenzije Mađara na Slavoniju.

- 16 Pisao je u *Demokratu* 1919,
- 17 Muzičar i dirigent Lovro Matačić izveo je prvu praizvedbu Hatzeove opere *Adel i Mara*. Budući da je Vladimir Dominis bio učenik Hatzeu u Splitu može se zaključiti da je Matačić preporučio Koprivnici da ga zaposli 1938. kao kapelnika limene glazbe Glazbenog društva u Koprivnici i orguljaša u crkvi. Dominis je bio rijetko darovit muzičar koji nije iskoristio svoje potencijale. Oko 1970. slikao se i glazbeni pedagog i kritičar te prvi nogometni sudac u Hrvatskoj Milan Graf s Lovrom pl. Matačićem. (*Židovi u Koprivnici*, Katalog izložbe 31. III. - 30. VI. 2005., 116) Veze Matačićevih s Podravinom još su neistražena. Svakako je zanimljiv roman bez autora "Ljubav princeze Lujze Koburg i oficira vojske Geze Matačića" (*Ilustrovani tjednik, Zagreb, br. 15, od 16. IV. 1932. do lipnja 1932.*)
- 18 *Kupališni vjesnik Crikvenica, VI(1927).*
- 19 Nije uopće bilo predviđena mogućnost njenog mijenjanja u koliko se ne izmijeni cijela Monarhija. To je i zavezalo ruke caru Franji Josipu koji ne da nije htio već nije ni mogao izmijeniti Austro-Ugarsku i Hrvatsko-ugarsku nagodbu jer su mu ta dva sporazuma potpuno vezala ruke. Izvjesne izmjene mogle su se vršiti samo u financijskom dijelu, ali pokušaji revizije financijskog dijela nagodbe pokazuje da je i to bio poprilično jalov posao.
- 20 Dragutin FELETAR, Historijsko-geografsko značenje pruga u podravsko-bilogorskoj regiji, U: *Željeznička pruga Botovo - Koprivnica - Dugo Selo*, Zagreb 1987.
- 21 To se pokazuje i u izbornoj borbi koja samo zbog ograničenosti onih koji su imali pravo da biraju i budu birani ne nosi revolucionarne karakteristike. Ipak 1848., 1961, 1983, 1903. ukazuje na veliko nezadovoljstvo naroda koje traži moderniju upravu i bolji standard s obzirom na bogatstvo kraja i njegove mogućnosti.
- 22 Stipe pl. Vučetić rođen je u Brinju 8. XI. 1873. Njegov nećak Vuk Vučetić-Brinjski bio je oženjen Elizabetom Rauch, ali je ista umrla već 1917. godine.
- 23 Hrvatski državni arhiv, fond Vj. Spinčića, kut. 95, br. 56, 91 i kut. 96, 427 i 469.
- 24 Dr. Pavao Tomašić i Stjepan Baneković rade kako liječnici u Drnju.
- 25 Ova tema bit će obrađena u jednom od svezaka *Podravine* za 2006. godinu.
- 26 Na taj način i obitelj Rauch iz Martijanca povezuje se s obitelji Vučetić.
- 27 Kasumović je 1910. sagradio u Koprivnici po nacrtima zagrebačkog graditelja V. A. Baranija lijepu kuću.
- 28 Danica Pinterović je u *Hrvatskom biografskom leksikonu* 1, (Zagreb, 1983), str. 655. krivo navela da je obitelj potjecala iz Đurđevca. Da, iz Đurđevačke pukovnije ali ne iz Đurđevca već iz Peteranca.
- 29 H. PETRIĆ, Koprivnica na raskršću epoha, 75.
- 30 Leander Brozović, *Grada za povijest Koprivnice*, Koprivnica 1978, 126. Ove su novine izlazile samo 1896 i 1897. i tiskane su kod Tita Kostinčera, koji je bio došljak iz Petrinje. Nije sačuvan niti jedan primjerak ovih novina..
- 31 To su bili bravar Janko Ivančić, krojači Jakob Cesarec, Franjo Friedrich, Franjo Grunduer, i Milan Lovreković, postolari Leopold Jurić, Jakob Varović, Mirko Hulina i Dragutin Ganzer, sedlar Josip Kristijani, stolar Josip Koščak i krčmar Tomo Vdović koji je stanovao u Kaniškoj ulici. (Stjepan MATKOVIĆ, Saborski izbori 1897. u koprivničkom i novigradskom kotaru, *Radovi Zavoda za Hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, 30, Zagreb 1997., 158.)
- 32 Našao je oslonac u gradskim zastupnicima Šandoru Toplaku, već tada imućnom trgovcu i posjedniku s namjerama da se bavi i industrijom, ali su tu bili i neki drugi trgovci kao Franjo Šemper, Samuel Štajner, Hinko Vrban te stolar Josip Koščak, stolar Josip Solar i drugi. (S- MATKOVIĆ, Saborski izbori 1897., 160.)
- 33 Tek 1894? je izgrađena pruga Križevci - Bjelovar, ali je u Križevcima trebalo presjedati, a pruga od Križevaca do Bjelovara bila je lokalna pruga, gdje je vlak vozio vrlo sporo. Na taj način su Koprivničanci za rješavanje najmanje posla na Županijskom uredu ili drugim uredim gubili i po dva dana.
- 34 S. MATKOVIĆ, Saborski izbori, 160. - izvještaj poglavara prigradskog koprivničkog naselja Bregi Mate Vidiša. velikom županu Milutinu Kukuljeviću Sackinskom iz 1896. godine.
- 35 Poštanskom činovniku Stjepanu Petrinjcu vlada je platila put u Koprivnicu na dan izbora kako bi mogao glasati. (S. MATKOVIĆ, Saborski izbori, 161).
- 36 S. MATKOVIĆ, Saborski izbori, n.dj., 164. U zatvoru su se našli Stjepan Vedriš, Franjo Vrtar, Bolto Ljubić, Marko Sabolić, Jozo i Mijo Cimrišak, Mijo i Jozo Korenić, Joso i Gjuro Peroš, Martin Codek, Jakov Petras iz Novigrada, Mato Galović, Josip i Franjo Peradin, Gjuro Bardek, Martin Sabolić, Ivan Živko iz Hlebina, Tomo Lendvaj iz Drnja, Stjepan Sever iz Gole, Martin Ausperger iz Virja itd.
- 37 Bili su zatvoreni Sabolić, Grgić, Pintar, Lukanec, Ljubić, ausperger i Horvatić iz Virja i Novigrada podravskog. (S. MATKOVIĆ, Saborski izbori, 166). Dr. Fran Vrbanić (*Gospić*, 1847. - Zagreb, 1909) završio je sve škole u Zagrebu, ali je doktorirao u Beču 1872. godine i radio kao tajnik u unutrašnjem odjelu Zemaljske vlade koji se bavio i gospodarskim poslovima, a od 1874. je predavač trgovačkog i mješovitog prava te statistike na Pravoslavnom fakultetu. Pripadao je opoziciji i osobito je kritizirao što je Rijeka "riječkim krpicom" koja je nalijepljena na već u Hrvatskom saboru usvojeni tekst Hrvatsko-ugarske nagodbe dodijeljena Mađarskoj. (Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, *Ekonomске ideje Frana Vrbanića, Prilozi za povijest ekonomske misli na tlu Jugoslavije od 15-20. stoljeća*, Zagreb 1984, 271; Ista, Dr. Fran Vrbanić, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 29, Zagreb, 1996, 173-185.
- 38 S. MATKOVIĆ, Saborski izbori, 166-167.)

- 39 Isto, 167.
- 40 Isto, 168. Ružić je dobio 256 a Švarc 216 glasova.
- 41 Carnelutti (Gemona u Italiji, 1854. - Zagreb, 1928) došao je 1879. u Zagreb i gradió u duhu monumentalnog historicizma.
- 42 Mr. ph. Krešimir Petar Derenčin rođen je u Križevcima 1875. gdje mu je otac Marijan Derenčin bio kotarski liječnik. No obitelj potječe iz Hrvatskog primorja i rodbinski je povezana s primorskim političarom Derenčinom. Obitelj je bila pravaški nastrojena i dr. Marijan Derenčin je pomagao izdavačku aktivnost Franka osobito *Hrvatsko pravo*. Bio je udruugar Starčević doma s pet dionica 1911. godine. Bio je liječnik u Križevcima i (S. MATKOVIĆ, *Čista stranka*, str. 203.i 213.. Nekrolog u Hrvatskom pravu, 1904., br. 2458.).
- 43 Prvi imenom zabilježeni ljekarnik je Makso Verli i ljekarna je 1867. nosila ime "K Crnom Orlu". vjerojatno kao podsjednik na kugu. Verli je bio vrlo bogat i posjedovao je u Koprivnici područje na kojem se danas proteže Starčevićeva ulica. Ljekarna se tada nalazila u sklopu bolnice.
- 44 Draženka JALŠIĆ-ERNEČIĆ, *Osobine arhitekture i zaštićena graditeljska kulturna baština grada Koprivnice*. U: M. SLUKAN-Altić, n.dj, 170.
- 45 Isto, 171.
- 46 Stjepan MATKOVIĆ, *Čista stranka prava 1895.-1903.*, Zagreb 2001. , 354-356. Mile Starčević je bio dugo godina odvjetnik u svetozelinskom izbornom kotaru. On je pripadnik nove generacija frankovaca koji su smatrali svojom politikom privukli niz istaknutih političara u Hrvatskom zagorju i Podravini. (Isto, 293) Pripadnici te struje bili su Tomo Čargonja iz Grobnika, Dragutin Hlača iz Lošinja - Izborni kotar u Križu kod Kutine postao je i ostao u rukama Franka i Frankove obitelji
- 47 *Saborski izbori Zakonom o zaštiti slobode izbora, o izbornom redu i o uređenju sabora*, Zagreb 1908.
- 48 Knjiga Rudolfa Horvata *Povijest sl. kr. grada Koprivnice* objavljena je tek 1943. godine, ali je odmah i uništena 1945. izuzev nekoliko primjeraka koji su poslužili za reprint izdanje 1991. i 2003.
- 49 I Kuzma Mikuličić apotekar tridesetih godina dolazi iz Primorja.
- 50 Dr. Edo Dorčić je bio 1906. izabran za javnog bilježnika. (Nezavisnost, 1, 1. XII. 1906., 5.) Dorčić imao je kćerku Višnju koja se udala za prof. Serdara i koja je bila 1926. također uključena u humanitarne akcije oca. Za gladu zbog suše ugroženu djecu juga dr. Dorčić je uspio skupiti do početka 1928. čak 5.161 dinar. (*Koprivničke novine*, 20, 7. I. 1928.)
- 51 *Nared (Koprivnica)*, 7, 23. V 1914.
- 52 *Podravac*, 26. X., i 3. XI. i 10. XI 1918.
- 53 Franjo FRNTIĆ, Počeci sporta u Podravini do prvog svjetskog rata, *Podravski zbornik '80*, Koprivnica 1980, 371.
- 54 Dragutin FELETAR, Koprivnički događaji 1918-1920., *Podravski zbornik '79*, Koprivnica 1979, 10.
- 55 Ivica MIŠKULIN, Izbori u koprivničkom kotaru 1920. godine, *Podravina*, IV/2005, br. 7, 98.
- 56 Dragovan ŠEPIĆ, O procesu integracije hrvatske nacije u Istri. U: *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20 stoljeća*, (Red. M. Gross), Zagreb 1981., 263.
- 57 Nevio ŠETIĆ, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama. Naša sloga 1870-1915.*, Zagreb 2005., 141,
- 58 *Podravac*, 3. XI. 1918. - Velika pučka skupština u Koprivnici.
- 59 Zlatko MATIJEVIĆ, Koprivnički župnik Stjepan Zagorac i reformni pokret nižega rimokatoličkog klera u Hrvatskoj (1920), *Podravina*, Vol. IV, 2005, br. 7, 87.
- 60 *Hrvatski narod*, 23, 27. V 1923. - 35, 19. VIII.1923.
- 61 Književna ostavština Ribarića nalazi se danas u zaprešičkoj knjižnici.
- 62 Ivica MIŠKULIN, „Općinski i parlamentarni izbori u koprivničkom kotaru 1920. godine, *Podravina*, Vol. IV, 2005, br. 7, 97-98.
- 63 *Hrvatski narod*, 28, 1. VII. 1923, 2. Boravak u Primorju i kupanje u moru oduševilo je putnike. (*Hrvatski narod*, 289, 8. VII. 1923., 4.; Isto, 30, 15. VII 1923, str. 1-2.
- 64 *Hrvatski narod*, 38, 9. IX. 1923. , str. 2. On je izdao i "Mašne pesmi".
- 65 Krešimir ŠVARC, Od nekadašnjeg hospitala do današnje bolnice, *Koprivnički liječnički zbornik*, I, Koprivnica 1973. , 26. *Podravske novine* objavile su tijekom 1928. više članaka o školskoj poliklinici. Bilo je to u svakom slučaju nešto novo i vrlo progresivno. Dr. Krešimir Švarc piše "Koprivnica je tako dobila jednu novu zdravstvenu ustanovu javnoga karaktera, temeljenu na posve novim saznanjima socijalne i preventivne medicine."
- 66 N. ŠETIĆ, N.DJ., 299.
- 67 *Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića. Inventar. Uvodnu studiju napisao i sredio dr. Ivan Beuc*, Zagreb 1993.
- 68 Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Spinčić, Ostavština, dopisi Ivana Volarića iz Križevaca, Graza i Personalni dosje Banske uprave , br. 8827. Volarić je do 1929. bio u Čakovcu gospodarski referent a nakon toga je premješten u Banja Luku da bi 1935. bio umirovljen iako nije imao pune godine staža i onda optužen da svojim rasadnikom voća i loznica konkurira u Samoboru državnom poduzeću.
- 69 M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Rudnici ugljena u Glogovcu do 1941. , *Podravski zbornik*, 3, Koprivnica 1977, 30.

- 70 Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, rudnici ugljena u Glogovcu do 1941 godine. *Podravski zbornik*, 3, Koprivnica 1977. 31.
- 71 Hrvatski državni arhiv, ostavština Vjekoslava Spinčića (dalje: Spinčić), 91/201-12.X 1905; 92/32- 7.III 1906, 92/61- 20. V 1906, 91/117-19. VII. 1906. - dopisi Halavanje iz Graza. Spinčić je imao običaj olovkom na primljene dopise stavljati bilješke pa čak i sastavljati odgovor. Na ovom zadnjem pismu je zabilježio "Kako se je bolan i siromah mogao ženiti?".
- 72 Spinčić, 91/121 - Graz, 26. VII 1906.
- 73 Spinčić, 91/140- 21. VII 1906, 91/179- 1.XI 1906. 91/189-15. XI 1906, 93/12- 23. I 1909, 93/14-22. I 1906.
- 74 Spinčić, 94/218-Sušak, 3. XII. 1908.
- 75 Darko DUKOVSKI, *Fašizam u Istri (1918.-1943.)*, Pula, 1998; Isti, Politički, gospodarski i socijalni uzroci egzodusa istarskih Hrvata u vrijeme talijanske uprave 1918.-1943. Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa "Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918.-1943.)".
- 76 *Narodna zaštita*, 1917, br. 12 i 13., str. 10.
- 77 Mira KOLAR, Briga Podravine za djecu ugroženu nevoljama Prvog svjetskog rata, *Podravina*, 9, (u pripremi za tisak.)
- 78 Spinčić, 118/13- dopis iz Rijeke.
- 79 Nettunske konvencije bile su usvojene tek u jesen 1928. u krnjem Parlamentu. One su izazivale burne proteste ljudi u Dalmaciji, jer su njima bili Talijani posebno povlašteni, pa nisu bili bez dogovora izloženi ni agrarnoj reformi niti bilo kakvim represivnim mjerama protiv stranaca.
- 80 *Novosti*, 23. siječnja 1927.
- 81 Spinčić, 118/37- dopis oko 15. III. 1927.
- 82 Spinčić, 118/121 - dopis Halavanje iz Rijeke, 14. VIII. 1927.
- 83 Spinčić, 118/143- Pismo Halavanje iz Rijeke, 30. IX. 1927.
- 84 Spinčić, 118/143 - dopis iz Rijeke, 30. IX. 1927., i 118/149 - dopis iz Sušaka 1. X. 1927.
- 85 Spinčić, 118/182 i 183. - dopisi od 18. XII 1927.
- 86 Spinčić, 119/3- Pismo iz Koprivnice, 11. I. 1928.
- 87 *Koprivničke novine*, 36, 30. IV. 1927.
- 88 Dr. Krešimir Švarc, Razvoj zdravstva u Koprivnici. Zbornik .
- 89 *Koprivničke novine*, 7, 8. X 1927. No otvorenje se ipak otegnulo do veljače 1928, jer je trebalo izgraditi i kupatilo, odnosno tuš, a trebale su doći i dvije kvalificirane bolničarke za rad u poliklinici. (Isto, 21, 14. I. 1928., str. 2. - "Poliklinika". Poliklinika nije bila potpuno opremljena još ni tada. (Isto, 24., 4. II. 1928., str. 3. - Kr. državna školska poliklinika.
- 90 *Koprivničke novine*, 41, 4. VI 1927, 2. i 11, 5. XI 1927.
- 91 *Koprivničke novine*, 8. 15. X. 1927, str. 3. - Osobna vijest.
- 92 Spinčić, 118/190-pismo iz Koprivnice 22. XII. 1927.
- 93 Spinčić, 120/144 - pismo iz Koprivnice 3. VIII. 1930. Šimunića ima mnogo u Podravini i Međimurju pa nije isključeno da odatle potječe interes Halavanje za Koprivnicu.
- 94 Spinčić, 121/24 - pismo Olge iz Koprivnice 17. I. 1931.
- 95 Spinčić, 121/35 - 17. I. 1931; 121/97-10. III 1931; 212/99 - uoči Uskrsa; 121/189 - 20. VII. 1931.
- 96 Spinčić, 1212/212- 12. VII. 1931.
- 97 Milivoj Kovačić, Pola stoljeća koprivničkog planinarstva, *Podravski zbornik '80*, Koprivnica 1980., 119.
- 98 Dobila je od Grada Koprivnice lijepu dvosobnu garsonijeru. No bila je teško bolesna i mogla je gledati samo onda ako je rukom pridržavala očni kapak. Za nju se brinuo njezin brat Milan, ali je on umro prije nje i on je više bio vezan za Primorje nego za Koprivnicu. Olga je ostala sama, prepuštena brizi jedne susjede. Kako je bila strastan pušač zaspala je jednoć sa cigaretom u ruci, te joj se zapalio krevet i ona je u tome našla smrt.
- 99 Mihael RUBEŠA, Dr. Leander Brozović - Život i djelo, *Podravski zbornik '78*, Koprivnica 1980., 110. U Brozovićevoj biblioteci čuva se drugo izdanje knjige Vitomira Branjevskog *U morskome kupalištu Crikvenice* sa likama (Zagreb 1921). Nije loše za spomenuti da je i Rubeša bio iz izbjegličke istarske obitelji.